

43. Oliner S. P. Saving the Forsaken. Religious Culture and the Rescue of Jews in Nazi Europe / S. P. Oliner, P. M. Oliner — London : Yale University Press, 2004. — 264 p.
44. Oliner S. P. The Altruistic Personality: Rescuers of the Jews in Nazi Europe / S. P. Oliner, P. M. Oliner — New York : Free Press, 1988. — 448 p.
45. Paldiel M. Saving the Jews : amazing stories of men and women who defied the «final solution» / Paldiel M. — Rockville : Schreiber Publishing, 2000. — 340 p.
46. Paldiel M. The Path of the Righteous: Gentile Rescuers of Jews During the Holocaust / Paldiel M. — Hoboken, New Jersey : KTAV, 1993. — 401 p.
47. Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem By 1 January 2011 / Yad Vashem. — Режим доступа : http://www1.yadvashem.org/yv/en/righteous/pdf/virtial_wall/ukraine.pdf. — Название с экрана.
48. Silver E. The Books of the Just. The Silent Heroes Who Saved Jews from Hitler / Eric Silver. — London : Grove Pr, 1992. — 175 p.
49. Smolenska M. Z. Motivations of People Who Helped Jews Survive the Nazi Occupation / M. Z. Smolenska, J. Reykowsky // Embracing the Other. Philosophical, Psychological, and Historical Perspectives on Altruism. — New York, London : New York University Press, 1992. — P. 213–225.
50. Tec N. When Light Pierced the Darkness: Christian Rescue of Jews in Nazi-Occupied Poland / Nechama Tec. — New York : Oxford University Press, 1986. — 288 p.
51. Ukraine // The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations. Rescuers of Jews during the Holocaust : Europe (Part II) / editor-in-Chief Israel Gutman. — Jerusalem :Yad Vashem, 2011. — P. 271–554.
52. Zuccotti S. The Italians and the Holocaust. Persecution, Rescue, Survival / Zuccotti S. — New York : Basic Books, 1987. — 336 p.

I. С. Синельник

УДК: 069 (477.51)“19”

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ В. В. ТАРНОВСЬКОГО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

У статті висвітлюється культурно-освітня діяльність Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського у другій половині ХХ ст. Автор розглядає різні форми і методи роботи музею з відвідувачами, робить висновки про їхню залежність від ідеологічних аспектів розвитку суспільства.

Ключові слова: музей, культурно-освітня діяльність музеїв, лекція, екскурсія, виставка.

В статье освещается культурно-образовательная деятельность Черниговского исторического музея имени В. В. Тарновского во второй половине ХХ в. Автор рассматривает разные формы и методы работы музея с посетителями, делает выводы об их зависимости от идеологических аспектов развития общества.

Ключевые слова: музей, культурно-образовательная деятельность музеев, лекция, экскурсия, выставка.

In the article cultural and educational activity of the Chernihiv Historical Museum by V. Tarnovsky in the 2nd half of 20th ct is described. The author analyzes different forms and methods of work of museums with visitors, their dependence on the ideological aspects of development of society.

Keywords: museum, cultural and educational activity of museums, lecture, excursion, exhibition.

Одним із важливих напрямів роботи музеїв як соціокультурних інституцій є різноманітні форми та методи культурно-освітньої діяльності з різними категоріями відвідувачів. У науковій літературі вживаються й інші терміни, які свідчать про цей напрям роботи музейних установ — насамперед, просвітницька чи науково-просвітницька діяльність. В Україні вона особливо активізувалася у 90-х рр. ХХ ст., коли в суспільстві значно посилювався інтерес до національного минулого, з'явилися нові підходи до роботи з відвідувачами музеїв. Згідно з парадигмою сучасної світової музеології, музей — це один з інструментів самоусвідомлення культури (етнокультурної спільноти) в тому, як вона творить власну концепцію розвитку та самоідентифікації щодо інших культур [20].

На сучасному етапі окремі відвідувачі сприймають музей як одне з місць відпочинку, інші приходять заради цікавості, викликаной рекламою, а дехто йде в музей по інформацію, необхідну для роботи, навчання, підвищення науково-освітнього рівня. Не можна не враховувати, що музеї — це осередки патріотичного виховання, до яких приходять діти з шкільного, а іноді з дошкільного віку. Робота з дітьми виховує з них дорослого відвідувача ХХІ ст.: освічену, соціально-адаптовану особистість, яка розуміє, що кожній історичній епосі властивий свій дух, свої закони; поважає культурні здобутки попередніх поколінь і, оберігаючи національні традиції свого народу, є активним членом суспільства [19, с. 153–155].

В історичній ретроспективі влада завжди розглядала музеї як ідеологічно-просвітницькі установи. Справді, будь-яка виставка чи експозиція, повертаючи відвідувачів у минуле, апелюючи до позитивного чи негативно-історичного досвіду, впливає на емоції, несе значний виховний потенціал. Функції просвіти і виховання дають змогу на основі духовних та матеріальних пам'яток простежити спадковість поколінь, вплинути на соціалізацію особистості й суспільства в цілому. Вони ґрунтуються на інформативних та експресивних властивостях музейного предмету і ведуться в різних формах експозиційно-виставкової та культурно-освітньої роботи.

У науковій літературі, принаймні на місцевому рівні, досить детально досліджено історію Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (далі — ЧІМ) — наукові розвідки Л. Линюк [14], С. Половникової [15], Г. Арендар [2], та ін.; його колекції вивчали І. Ситий [21], В. Зайченко [13], Є. Черненко [22] та інші, дещо менше уваги приділено освітньому напрямку діяльності музею. Хоча протягом існування установи різноманітні форми освітньої роботи визначали напрями співпраці з навчальними закладами, підприємствами та організаціями.

Висвітлити роль і значення освітньої діяльності музейних установ у вихованні сучасної молоді (на прикладі ЧІМ) ставить собі за мету автор. У часовому вимірі автор статті обмежується другою половиною ХХ ст. По-перше, в цей період музей працював досить стабільно, поповнювалися його колекції, у 1979 р. створено нову експозицію. По-друге, в останнє десятиліття ХХ ст. було переосмислено ідеологічні засади розвитку суспільства, змінилася оцінка багатьох історичних подій, що відповідно, позначилося на змістовній стороні та основних напрямках культурно-освітньої діяльності.

Доречно зупинитися на окремих теоретичних основах культурно-освітньої роботи в музейних установах. Так, у фаховій літературі 1970–1980-х рр. трапляється думка, що використовуються понад 100 різноманітних форм цього напрямку музейної діяльності. На думку спеціаліста з музейної педагогіки М. Юхневич, у цьому питанні можна провести аналогію з модою, де є базові моделі, на основі яких створюються різноманітні види одягу. Базовими називають десять форм культурно-освітньої діяльності музею: екскурсія, лекція, консультація, наукові читання, клуб, гурток, конкурс, зустріч з цікавими людьми, концерт, свято, історична гра [26, с. 63].

До більшості названих форм звертаються і працівники ЧІМ. Якщо деякі форми культурно-освітньої діяльності використовуються в роботі музею постійно, то інші активізуються у певний період. Основний вид культурно-освітньої діяльності ЧІМ, як і будь-якого музею — екскурсійна робота, що ґрунтується на зоровому сприйнятті експозиції й поєднується з розповіддю про неї, пояснює, доповнює експозицію. Екскурсивод привертає увагу до важливих пам'яток, розкриває їхній внутрішній зміст, надає інформацію не лише про виставлені матеріали, а й про те, що їх об'єднує, — про причини тих чи інших подій, їхній початок, розвиток та завершення, вчить бачити й розуміти твори мистецтва, розкриває суть і значення історичних дже-рел, сприяє естетичному, етичному вихованню.

Особливістю екскурсій є колективність огляду, внаслідок якого група людей має можливість обговорити побачене — виникає особлива психологічна атмосфера, викликана спільністю пережитих емоцій. Маючи всі специфічні риси, музейна екскурсія проводиться в спеціально організованому му-

зейному просторі. Експерсії розрізняються за змістом і складом відвідувачів, метою та місцем проведення, за методом роботи: експерсії експозиційною, виставкою, оглядові, культурно-освітні, навчальні, методичні та інші. Кожна з них має місце в роботі з відвідувачами ЧІМ.

Друге місце після експерсій серед форм культурно-освітньої роботи займають лекції. Свого часу в музеях — у ЧІМ у 70–80-ті рр. ХХ ст. — навіть діяли постійні лекторії. Традиційно тематика лекцій залежить від профілю музею та використання музейних матеріалів. Якщо під час експерсії пріоритетним є зорове, то під час лекцій найважливіше — раціональне, логічне сприйняття. Навіть якщо лектор не демонструє музейні предмети, вони присутні «незримо» — їхні описи та характеристики включаються до змісту лекції. В музейній практиці поширені тематичні цикли лекцій, лекторії вихідного дня, проведення виїзних лекцій. Працівники ЧІМ стверджують, що суттєвим принципом у роботі з дорослою аудиторією є не різноманітність форм, а змістовна сторона лекційної програми. Для формування тематики музейного лекторію надзвичайно необхідні новизна концепції та свіжість матеріалів, що пропонуються слухачській аудиторії.

Ще один різновид роботи з відвідувачами музеїв — зустрічі з неординарними людьми, тематичні вечори. Також на базі музеїв проводяться науково-теоретичні та науково-практичні конференції. Важливою формою культурно-освітньої роботи, яку часто використовують у ЧІМ, є тематичні виставки, створені у зв'язку з визначними подіями, ювілейними датами або для популяризації колекцій [23, с. 71].

Значне місце в планах роботи музеїв займає робота з школярами. Її мета — поширити серед молоді знання, виховати моральність, патріотизм. Можливості для виявлення та розвитку творчих здібностей особистості надають такі форми культурно-освітньої діяльності, як гуртки, клуби, студії [25, с. 472–473]. Гурток, зазвичай, об'єднує невелику кількість дітей чи підлітків, які працюють під керівництвом музейного працівника. До складу клубу можуть входити кілька гуртків та секцій, музейні працівники виконують роль консультантів і керівників. Клуби діють на основі положення або статуту, залучаючи до неформального спілкування людей, які мають спільні інтереси.

Культурно-освітня діяльність музею може вестися як у стінах музею, так і поза його межами. Позамузейні форми роботи — лекції, пересувні виставки передбачають використання копій або дублікатів музейних експонатів. Окремі види культурно-освітньої діяльності розраховані на однорідну аудиторію, наприклад школярів, студентів. Інші розроблені для змішаної аудиторії. Аби культурно-освітня діяльність музею була ефективною, варто вивчати та враховувати інтереси і потреби цільової аудиторії, забезпечува-

ти «зворотній зв'язок», що дає змогу коригувати створення експозиції та її сприйняття [3, с. 149–151].

Як бачимо, поступовий розвиток культурно-освітньої роботи сприяв виникненню й використанню її різноманітних форм і видів. У роботі ЧІМ присутні як традиційні форми культурно-освітньої роботи музею (екскурсії, лекції, консультації, робота гуртків) так і нетрадиційні, наприклад екскурсія-концерт.

У грудні 1943 р. відразу після визволення міста від фашистських загарбників Чернігівський історичний музей відновив діяльність [4, арк. 1]. І навіть тоді значна увага вже приділялася просвітницькій роботі. У роки війни зміст і методика культурно-освітньої роботи музеїв підпорядковувалися потребам воєнного часу. Велася активна пропагандистська робота, широко висвітлювалися героїчні подвиги радянських людей на фронті, праця в тилу. Функціонували пересувні виставки, проводилися лекції, впроваджувалися нові форми роботи. Так, 1944 р. працівники музею провели 24 екскурсії і прочитали 14 лекцій [5, арк. 2], а вже 1947 р. в окремих школах міста було організовано краєзнавчі гуртки, в яких учні під керівництвом музейних співробітників вивчали історичні пам'ятки Чернігова. Учасники гуртків зібрали і передали до музею 60 рідкісних фотознімків довоєнного міста, його окремих кварталів і будинків [6, арк. 19].

Якщо 1948 р. в музеї побували 8 тис. відвідувачів, то виставку музею «Партизани Чернігівщини у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками», що експонувалася в міському кінотеатрі, оглянули 75 тис. чол. [7, арк. 5]. Наукові співробітники музею були закріплені за підприємствами та установами, де сприяли організації екскурсій до музею, читали лекції й проводили бесіди про роботу музею, його експозиції. За 1948 р. вони прочитали 130 лекцій на історичні, краєзнавчі та агітаційно-політичні теми. Приміром, одна з тем називалася: «Проти націоналістичних перекручень історії України буржуазно-націоналістичною школою Грушевського» [7, арк. 6].

У 50–60-х рр. ХХ ст. радянським музеям поступово почали повертати статус наукових установ, втрачений у силу історичних обставин у 30-х рр. Як результат — пошквалення освітньої діяльності. Проте всі напрями роботи музейним працівникам постійно доводилося узгоджувати з директивними вказівками керівних органів і постановами ЦК КПРС «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих» (1964) та «Про підвищення ідейно-виховної роботи музеїв» (1982).

До кінця 1980-х рр. освітня діяльність музею проводилася відповідно до так званих «ленінських принципів комуністичної пропаганди», що передбачали — «поширення марксистсько-ленінської ідеології і формування комуністичного світогляду, виховання комуністичного ставлення до праці, про-

паганда ідей інтернаціоналізму та патріотизму, формування моральних якостей особистості, естетична пропаганда, боротьба проти буржуазної та ревізіоністської ідеології» [25, с. 470]. Як основне завдання діяльності колективу ЧІМ у той час було визначено: «Виконання рішень КІРС у справі комуністичного виховання трудящих і мобілізація творчої активності мас на створення матеріально-технічної бази комунізму шляхом розкриття з позицій марксизму-ленінізму закономірностей історичного розвитку, пропаганди революційних, трудових та бойових подвигів народу» [8, арк. 6].

У листі з проханням виділити приміщення для історичного музею директор, зокрема, зазначає, що багаті експонатні фонди ЧІМ є базою для створення музейних експозицій та виставок, для ідеологічної роботи «щодо комуністичного виховання трудящих і мобілізації їх на нові трудові подвиги з метою побудови комунізму у нашій країні» [9, арк. 2]. Як зразок виконання партійних постанов, можна розглянути тематичний план пересувної виставки, присвяченій пропаганді рішень ХХІ з'їзду КІРС «Соціалістична Чернігівщина», створеної 1959 р.

Розділ І. Дореволюційна Чернігівщина — одна з найвідсталіших губерній царської Росії.

Розділ ІІ. Трудящі Чернігівщини у боротьбі за владу Рад.

1. Створення більшовицьких організацій на Чернігівщині.
2. Участь чернігівців у Жовтневому збройному повстанні 1917 р. в Петрограді.
3. Боротьба за встановлення радянської влади на Чернігівщині.
4. Боротьба трудящих Чернігівщини проти окупантів, гетьманщини та петлюрівців у 1918 році.
5. Звільнення Чернігівщини від німецьких окупантів та петлюрівців. Відновлення Радянської влади і перші кроки соціалістичного будівництва.
6. Боротьба трудящих Чернігівщини з Денікіним та білополяками.

Розділ ІІІ. Соціалістичне будівництво на Чернігівщині.

Розділ ІV. Чернігівщина у період Великої вітчизняної війни (1941–1945 роки).

Розділ V. Досягнення в розвитку економіки і культури Чернігівщини у післявоєнний період.

Розділ VI. Чернігівщина у семиріччі (1959–1965 роки) [10, арк. 17–19].

У пояснювальній записці зазначається, що колектив наукових працівників Чернігівського історичного музею на основі матеріалів з фондів створив пересувну виставку. «Вона на численних матеріалах розкриває, якою Чернігівщина була до революції і які разючі зміни сталися тут за роки радянської влади, які чудові перспективи дальшого розвитку розкриваються перед Чернігівщиною у семиріччі» [10, арк. 19].

1965 р. в музеї створено відділ масової роботи, до складу якого на громадських засадах увійшли 80 активних місцевих громадських діячів, краєзнавців, учасників громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Члени відділу та штатні працівники, як і раніше, були закріплені за підприємствами, організаціями, навчальними закладами, де проводили роз'яснювальну та організаційну роботу. До 20-річчя Перемоги і 70-річчя з дня народження М. Щорса в ЧІМ проводилися дні відкритих дверей. Виставку, присвячену Дню Перемоги, в обласній філармонії, протягом квітня — жовтня 1965 р. відвідали близько 10 тис. мешканців регіону та гостей краю [11, арк. 8]. Також пересувну виставку побачили мешканці багатьох сіл області.

Відповідно до звіту ЧІМ за 1965 р., упродовж року в історичному музеї побували понад 37 тис. відвідувачів, працівники музею провели понад 1900 лекцій-екскурсій та прочитали 135 лекцій на загальнополітичні, історичні та краєзнавчі теми на підприємствах Чернігова і в районах області [11, арк. 9].

В 70-х рр. ХХ ст. у культурно-освітній діяльності музею стала традиційною організація піонерських лінійок та комсомольських зборів. Практикувалися урочисті прийоми у піонери та вручення комсомольських квитків. На зустрічі з молоддю в музеї, зазвичай, запрошували учасників Великої Вітчизняної війни. Так, до 25-річчя Перемоги працівники музею організували 36 зустрічей із ветеранами Чернігівщини [12, арк. 16].

Для сільських трудівників у музеї влаштовували дні спеціального обслуговування. Часом до проведення екскурсій залучали не фахівців, але ці люди цікавилися історією країни та міста, мистецтвом. Так, у художньому відділі ЧІМ 1970 р. на громадських засадах працювали два екскурсіводи — слюсар Чернігівського камвольно-суконного комбінату І. Бондаренко та учениця 10-го класу однієї з місцевих шкіл — Т. Галковська [12, арк. 20].

1973 р. за активну участь і успіхи у Всесоюзному огляді масової науково-освітньої роботи з нагоди 50-річчя СРСР колектив музею було нагороджено Дипломом Міністерства культури СРСР та ЦК профспілки працівників культури [21, с. 4]. Основні заходи масової роботи в цей час спрямовувалися на висвітлення і пропаганду значення II з'їзду РСДРП. З цієї нагоди було створено велику пересувну виставку, з якою науковці виїжджали в райони та проводили лекції. Всього ж за рік музеї відвідали 110 тис. осіб, відбулося понад 4 тис. лекцій-екскурсій, 18 тематичних вечорів, понад 300 зустрічей з ветеранами партії, учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн, створено 8 пересувних виставок [21].

Як згадувала завідувач відділу народно-декоративного мистецтва В. Зайченко, музей потужно впливав на виховання молоді: «Читали багато лекцій, робили виставки і виїзні — по селах, у школах, у училищах. І для дитячих

садків проводили заходи. Робота кипіла» [23, с. 71]. З ініціативи директора Чернігівського музичного училища імені Ревуцького В. Бойка у ЧІМ 1978 р. створено фольклорний ансамбль. На його базі проходили практику студенти музичного училища. Також було розроблено екскурсію-концерт з виконанням українських народних пісень, пов'язаних з музейними експонатами: елементами одягу (сорочка, вінок, рушник) чи побутовими речами (скриня, колиска). Як свідчать звіти, ця екскурсія була популярною, її часто замовляли іноземці [23, с. 72].

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. музейні працівники приділяли велику увагу шефству над трудовими колективами міста та області. Так, лише протягом 1989 р. укладено 40 договорів про обслуговування з промисловими підприємствами, колгоспами, навчальними закладами. У музеї побували 123 тис. відвідувачів, 70% з них обслуговувалися екскурсіями [25, арк. 8].

Культурно-масова робота проводилася з різними верствами населення, зокрема й з військовослужбовцями. Зміцнювалися зв'язки з воїнами Чернігівського гарнізону задля пропаганди героїчних традицій радянського народу і його Збройних Сил. Воїнам гарнізону і слухачам школи міліції працівники музею провели 142 екскурсії по експозиціях відділів бойової слави, історичному, народного декоративно-прикладного мистецтва. У рамках лекторію «Край, якому ти служиш» для воїнів прочитали цикл лекцій з краєзнавства, провели тематичні вечори «Місто 13 століть». За велику роботу в ідейно-патріотичному вихованні воїнів командування в/ч 75347 навіть нагородило працівників історичного музею Почесною грамотою [25, арк. 9].

Досить активною була робота музейних працівників не лише в чернігівських, а й у сільських навчальних закладах. Так, лекторій «Край, в якому ти живеш» працював у чернігівських школах № 6, 12, 15, 16, 19, 21, 24 та в школах Чернігівського району (села Киселівка, Жукотки, Киянка, Количівка, Халявин, Слабин, Новий Білоус), і навіть на підприємствах — виробниче об'єднання «Хімволокно» та Чернігівський радіоприладний завод [25, арк. 10].

Помітною подією в культурному житті Чернігова 1989 р. стало урочисте відкриття стаціонарної виставки «Чернігівщина у житті та творчості Т. Г. Шевченка», присвяченої 175-річчю з дня народження поета. Працівники музею разом з артистами Молодіжного театру (режисер Г. Касьянов) розробили сценарій літературної композиції за творами Т. Г. Шевченка «І мертвим, і живим...», яку виконували під час відкриття виставки. Виставка викликала інтерес у громадськості Чернігова, особливо — вчителів української мови та літератури.

Загалом працівники музею брали досить активну участь у громадському житті міста: конференціях, вечорах, урочистостях і ювілеях підприємств та установ. До 50-річчя Чернігівської фабрики первинної обробки вовни у

музеї було проведено День підприємства. Робітників і ветеранів фабрики піснями привітали досвідчені музейники — заслужені працівники культури УРСР В. Зайченко та К. Арап. Ветерани фабрики після свята направили дирекції музею листа-подяку.

Працівники ЧІМ організували просвітницьку роботу і серед сільсько-го населення. 1989 р. вони провели 8 виїздів автолекторію у 53 населені пункти Чернігівського, Менського, Борзнянського, Козелецького, Прилуцького, Куликівського та Срібнянського районів. Пересувні виставки експонувалися 36 разів, 10 — у сільській місцевості. Протягом року для мешканців області було прочитано 306 лекцій, з них 95 — у сільській місцевості [25, арк. 11]. Тематика лекцій різностороння — від ідей Леніна і розвитку Чернігівщини у ХІІ п'ятиріччі, до інтернаціонального та військово-патріотичного, атеїстичного виховання, міжнародного становища країни в цей час.

На початку 90-х рр. ХХ ст. — у період зміни ідеологічних парадигм, переосмислення історичного минулого, повернення до національного відродження в музейній термінології значно рідше вживали слова «масовість», «пропаганда», «ідейне виховання». Дедалі частіше музей розглядався як засіб розвитку естетичного смаку і творчої уяви, ціннісного ставлення до культурно-історичної спадщини.

Набула популярності концепція освітньої діяльності, згідно з якою музей — це комунікаційна система, що не лише доносить інформацію про різноманітні явища, але й звертається до внутрішнього світу відвідувача, впливає на його чуттєво-емоційну сферу. Спілкування музею з аудиторією відбувається у формі діалогу, і відвідувач є рівноправним партнером. Важливою умовою в роботі сучасного музею, а отже — і в національному вихованні, стає не нав'язливість, не декларативність, не вкладання готових істин, а поштовх до роздумів, до особистого усвідомлення і співпереживання за національну справу.

Відповідно до вимог часу, робота музею має бути такою, щоб відвідувач сам хотів до нього прийти. Лише такий діалог, як стверджують дослідники, буде плідним. Значною мірою реалізувати діалог із сучасністю музею допомагає його здатність зупиняти час — у предметах, унікальних мистецьких творах, щоб осмислити українську історію, культуру, відчутти неперервність національних традицій і власну причетність до них. Можливість спілкування з великою аудиторією опосередковано через різні види музейної роботи (екскурсії, лекції, виставки, вечори, «круглі столи», диспути, презентації, гуртки, студії інше), долучаючи скарби нашої культури, помножує ефективність музею в реалізації національної політики [1, с. 23].

1992 р. найпопулярнішими в ЧІМ були виставки, що по-новому переосмислювали минуле Чернігівщини і України, доносили до відвідувачів

свіжий, незаангажований партійними стереотипами погляд на історію. Зокрема, тоді демонструвалися виставки «Грошовий обіг в Україні IX–XX ст.», «Українська хата», «Чернігівщина в дореволюційний період», «Народно-ужиткове мистецтво Чернігівщини». Для відвідувачів протягом року проведено понад 4000 екскурсій, а загалом у музеї побували понад 150 тис. осіб [17, арк. 10].

Також прикметною рисою початку 90-х рр. XX ст. став посилений інтерес до студій з народознавства, народних традицій і звичаїв, відродження призабутих обрядів. У школах Чернігівщини, як і скрізь по Україні, починають викладати курси українського народознавства, створюють світлиці з елементами національного інтер'єру, відкриваються шкільні народознавчі музеї. Осторонь від цієї справи не залишалися й музейні працівники ЧІМ. За їхньої допомоги, насамперед методичної підтримки, діяли факультативи з народознавства в чернігівських школах № 15, 4, тривало героїко-патріотичне виховання воїнів залізничного полку (в/ч № 75347, 92122) [17, арк. 11].

У ЧІМ, як і раніше, проводилася активна просвітницька робота з школярами. Деякою мірою змінилися форми роботи, але однаково школярі приходили до музею не лише на екскурсії, там приймали у піонери й барвінчата, проводили уроки мужності та знайомили з цікавими людьми. Наприклад, до Дня космонавтики 1992 р. музейні працівники організували зустріч з астрофізиком І. К. Ковалем, який багато років працював на космодромі Байконур [17, арк. 14].

У другій половині 90-х рр. XX ст. в ЧІМ впроваджуються нові форми культурно-освітньої роботи. Велика увага приділялася сімейним екскурсіям та екскурсіям для вихованців дошкільних закладів і шкіл-інтернатів, військово-вослужбовців, ветеранів. У 1996 р. для відвідувачів, половина з яких — учні шкіл, професійно-технічних училищ, студенти — організовано майже 4500 екскурсій, зокрема понад 3600 тематичних [18, арк. 15]. Враховуючи складну економічну ситуацію тих часів, у музеї було введено дні безкоштовного обслуговування для малозабезпечених.

Протягом 1996 р. для відвідувачів організовано та проведено понад 80 масових заходів: зустрічі з писанкаркою Г. Січкарук, різьбярами А. Яровим та М. Паньком, вишивальницею Л. Панько; уроки народознавства «Все про писанку», «Свято Пасхи та його атрибутика», до 140-річчя з дня народження С. Русової; прийоми першокласників до «Країни барвінків»; тиждень «Ми — українці» — 19 заходів з вихованцями дитсадків; лекція-екскурсія «Музична культура Київської Русі і пізнього середньовіччя» — 5 заходів для учнів музичного училища імені Л. Ревуцького; до 10-ї річниці аварії на ЧАЕС, до Дня Перемоги, до 53-ї річниці визволення Чернігівщини, 5-ї річниці Прикордонних військ України [18, арк. 16]. До 100-річчя музею розроблено те-

матичну лекцію-екскурсію «З історії музею» і проведено за цим сценарієм 7 заходів для студентів медичного училища.

Отже, як бачимо на прикладі ЧІМ, культурно-освітня діяльність музею значною мірою визначається ідеологічним підґрунтям розвитку суспільства. Музей може стати осередком патріотичного виховання, спонукати до вивчення та осмислення з позицій сьогодення історії свого краю і країни. Проте варто пам'ятати, що під час впровадження нових привабливих форм роботи перед музеєм може постати проблема, як і перед багатьма музеями світу — в пошуках нових форм роботи не загубити свою ідентичність. На сучасному етапі розвитку він і повинен мати широку публіку, і не втратити власного обличчя, щоб зацікавити відвідувачів. Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського протягом останнього півстоліття був і залишається важливим осередком культурно-освітньої роботи, центром, що популяризує вивчення історії рідного краю. За цей час змінилися форми і методи роботи, але заклад залишається цікавим для відвідувачів, левова частка серед яких — школярі та студенти.

1. Андрущенко Т. Сучасний музей. Який він? / Т. Андрущенко // Образотворче мистецтво. — 2000. — № 3–4. — С. 23.

2. Арендар Г. Якби не війна / Г. Арендар // Чернігівські відомості. — 1994. — 23 вересня. — С. 4.

3. Баско Л. Науково-освітня робота: пошук і перспектива / Л. Баско // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи. — Дніпропетровськ, 1999. — С. 149–151.

4. Державний архів Чернігівської області. — Ф.Р- 2124. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1.

5. Там само. — Спр. 4. — Арк. 2.

6. Там само. — Спр. 25. — Арк. 19.

7. Там само. — Спр. 41. — Арк. 5.

8. Там само. — Вступ. — Арк. 6.

9. Там само. — Спр. 174. — Арк. 2.

10. Там само. — Спр. 230. — Арк. 17–19.

11. Там само. — Спр. 374. — Арк. 8.

12. Там само. — Спр. 489. — Арк. 16.

13. Зайченко В. Даговані гапті з колекції Чернігівського історичного музею / В. Зайченко // Образотворче мистецтво. — 1990. — № 2. — С. 16–19.

14. Линюк Л. Музей Чернігівської губернської вченої архівної комісії / Л. Линюк // Родовід. — 1996. — Число 14. — С. 39–44.

15. Половникова С. Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / С. Половникова // Родовід. — 1996. — Число 2. — С. 36.

16. Поточний архів Чернігівського історичного музею. — Звіт ЧІМ за 1989 рік. — Арк. 8.

17. Там само. — Звіт ЧІМ за 1992 рік. — Арк. 10.

18. Там само. — Звіт ЧІМ за 1996 рік. — Арк. 15.

19. Рега Н. Музей на переломі століть / Н. Рега, Я. Штиркало // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи. — Дніпропетровськ, 1999. — С. 153–155.

20. Рутинський М. Музеєзнавство: Навч. посіб. / М. Рутинський, О. Стецюк. — К., 2008. — 428 с.
21. Ситий І. Міські печатки Лівобережної України XVII—XVIII ст. із збірки ЧІМ. Каталог / [упоряд. Ситий І.]. — Львів — Чернігів, 1995 — 24 с.
22. Черненко О. Виставка XIV Археологічний з'їзд в Чернігові (доісторичний період) / О. Черненко // Скарбниця української культури: [зб. наук. праць]. — Вип. 11. — Чернігів, 2009. — С. 148–150.
23. Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського у 60–80-х роках ХХ століття: спогади працівників / [авт. тексту І. Синельник] // Сіверянський літопис. — 2005. — № 2–3. — С. 71–72. 24. Чернявська Н. Нагорода зобов'язує / Н. Чернявська // Деснянська правда. — 1973. — № 143. — 21 лип. — С. 4.
25. Юрєнева Т. Музеєведение / Т. Юрєнева. — М., 2004. — 560 с.
26. Юхневич М. Я поведу тебя в музей: Учебное пособие по музейной педагогике / М. Юхневич. — М., 2001. — 233 с.

В. В. Головка

УДК: 94 (338) (477) «1989/1999»

УКРАЇНЬСЬКА МЕТАЛУРГІЯ У 1990-х рр.: РОЗВИТОК В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Стаття присвячена початковому етапу ринкових трансформацій у гірничо-металургійному комплексі України. Зокрема, розглянуто ідеологічні засади тогочасних політичних еліт щодо стратегії розвитку промисловості та економіки, описано технологічний та економічний стан металургійної галузі у 1990-х рр.

Ключові слова: ринкова економіка, економічна криза, інвестиційний клімат, чорна металургія, гірничорудна промисловість.

Статья посвящена начальному этапу рыночных трансформаций в горно-металлургическом комплексе Украины. В частности, рассмотрены идеологические основы стратегии политических элит в сфере реформы промышленности, описано технологическое и экономическое состояние отрасли в 1990-х гг.

Ключевые слова: рыночная экономика, экономический кризис, инвестиционный климат, черная металлургия, горнорудная промышленность.

The article is devoted to initial stage of market transformations in the Ukrainian mining and steel industry. There is examination of Ukrainian political elites' ideological foundations of industrial development strategy, including economic integralist and autocracy approaches. The article also describes technological